

STIMULY PRE SLOVENSKÚ INKLUZÍVNU ŠTYLISTIKU Z INTERDISCIPLINÁRNEHO SPEKTRA¹

OLGA ORGOŇOVÁ

Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava, Slovensko

ORGOŇOVÁ, Oľga: Stimuli for Slovak inclusive stylistics from an interdisciplinary spectrum. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2025, Vol. 76, No. 3, pp. 558–569.

Abstract: The nascent Slovak inclusive interactive stylistics has the ambition of interconnecting a thoroughly anchored theory on the selection of language means in structurally defined abstract language styles with considerations of the preferred alternative in the spectrum of their communication applications in the context of 21st-century liberal Europe. It is imperative to establish stylistics that serve to neutralise violence in interpersonal communication, thereby promoting practices and norms of humanised communication grounded in the principles of equality, freedom, and the full self-realisation of engaged individuals within a participatory society. It is evident that pragmatic concepts play a pivotal role in facilitating a novel, inclusive interaction stylistics. These concepts are designed to negotiate and ratify the meaning of verbal interactions in conversations, while preserving the partner's face (in polite communication). Additionally, they draw upon stimuli from context-dependent discourse analysis and communication theory.

Keywords: interaction, communication, linguistic pragmatics, (im)politeness, inclusive stylistics

1. ÚVOD

Slovenská štylistika 21. storočia zapadá do kontextu súčasných slovanských štylistík (Gajda – Klušina – Ickovič – Tošovič 2023), vyznačujúcich sa výraznou metodologickou otvorenosťou i vnímavosťou voči interdisciplinárnym stimulom. To vedie k vytváraniu čoraz hustejšej „siete“ náhľadov na jazykové správanie, ktoré je kontextovo podmienené a pretavované do komunikátov v škále diferencovaných prejavov zámerov aktérov (monológov) či interaktantov (dialógov).

Ambíciou rodiacej sa slovenskej (interakčnej) inkluzívnej štylistiky je prepájanie (na Slovensku dôkladne ukotvenej) teórie o selekcii jazykových prostriedkov v štruktúrne vymedzených abstraktných rámcoch spôsobov verbálneho správania – štýlov – s úvahami o inštitucionálnom či neinštitucionálnom navodzovaní preferovaných alternatív v spektre ich komunikačných materializácií vzhľadom na kontext krajiny v liberálnej Európe 21. storočia.² Ide teda o to, ako jazykový potenciál preta-

¹ Publikácia vznikla s podporou grantového projektu *APVV-22-0275 Inkluzívna štylistika*.

² O všeobecných sociálnych rámcoch takejto Európy s občianskou spoločnosťou založenou na zveľaďovaní inkluzívnosti sociálnych vzťahov a podôb verejného diania sa podrobnejšie zmiňujeme

vovať do komunikačných efektov verbálnej i multimodálnej komunikácie (k tomu viac napríklad Zoller 2024; Zoller 2025, s. 619 – 635) humanizujúcej spoločnosť tak, aby jej príslušníci interagovali vyvážené ako rovný s rovným, slobodne, a pritom so vzájomným rešpektom, a aby pritom zažívali všestranne plnohodnotnú sebarealizáciu. Teda aby vedome volili také komunikačné interakčné stratégie, ktoré vedú k vzájomne prospešnej, pritom rešpektujúcej komunikácii, navodzujúcej pocit plnohodnotnej sebarealizácie.

K stanovenej méte sa pokúsim približovať v tomto texte top-down (zhora nadol) zohľadňovaním inšpirácií z pragmatizovanej lingvistiky, využívajúc myšlienkové podhubie teórií (ne)zdvorilosti, ale aj z teórií diskurzu či konverzačnej analýzy v službách komunikácie (interakcie v reťazení tvorby a interpretácie aktérov) v 21. storočí. Nadväzujem na antický (rétorický), dodnes fungujúci teoretický rámec textotvorby v konštelácii krokov *inventio* (nápad) – *dispositio* (štruktúrovanie myšlienok) – *elocutio* (jazykové stvárnenie) – *memoria* (pamäť) – *actio* (prednes, materializovaný prejav) a snažím sa o celostnejšie komunikačné postihnutie procesu od aktov jazyka k aktom reči, od foriem k významom v kontinuite a kontexte.³ Rozvíjam úvahy o vplyvoch, mistríkovsky povedané, „subjektívnych činiteľov“ (aktérov – osobitne ich etického rozmeru, morality v sebareprezentačnom i vzťahovom aspekte) aj „objektívnych činiteľov“ (kontextu), ako aj textu s kontextom (diskurzu) na výsledný efekt.

2. STIMULY (NAJMÄ) Z LINGVISTICKEJ PRAGMATIKY V KONTEXTE 21. STOROČIA

Nech už budem nazerať na lingvopragmatické inšpirácie v širšom, všeobecnejšom rámci, alebo následne v užšom sústredení sa na otázky zdvorilosti, vo všeobec-

v práci *Sociálna inklúzia a používanie jazyka* (Orgoňová – Bohunická – Kazharnovich 2023, s. 8 – 12). Osobitným motívom k stimulovaniu štylistiky zdôrazňujúcej humánnosť a ňou implikované atribúty komunikácie je fakt, že na Slovensku sa konštatuje nárast nenávisťného až násilného (verbálneho aj neverbálneho) správania, a to už v radoch mládeže v školskom veku. Radikalizáciu mládeže (ktorú psychológovia konštatujú minimálne už od roku 2016) mediatizuje na rôznych fórach napríklad psychológ M. Madro (porov. napríklad tu: <https://www.aktuality.sk/clanok/waOL2qN/marek-madro-ak-nezmenime-system-vrazdenie-v-skolach-sa-moze-zopakovat-obavam-sa-ze-uz-coskoro-podcast/> či tu: https://www.forbes.sk/psycholog-madro-castejsie-sa-radikalizuju-angazovani-ziaci-s-dobrymi-znamkami/?srsltid=AfmBOopnV4brGR_EVpNuABB6iB4jPzOxeE9JJXUJToV7fIJfks7E4zBI a v mnohých iných dostupných masmediálnych komunikátoch na You Tube, v Sme, v HN atď.) Humanizujúci regulatív ako cieľ inkluzívnej štylistiky bude následne orientovaný primárne do vzdelávacej sféry.

³ Držím sa pritom aj odkazu J. Mistríka v jeho syntetickej *Štylistike* o tom, že „...jazykové štýly budúcnosti budú javmi vyslovene rečovej povahy, založenej na selekcii a organizácii jazykových prostriedkov so zreteľom na sociolingvistické a psycholingvistické momenty. Do budúcnosti sa dá očakávať ďalší prudký rozvoj štylistiky najmä v súvislosti s rozpracovaním ďalších faktorov, ktoré sa popri jazyku uplatňujú ako sprievodné komunikatívne momenty“ (Mistrík 1997, s. 30).

nosti budú dané obsahové stimuly sprevádzané metodologickým „krížením“. Lingvopragmatické „miešanie“ metodológií a metód nemožno vnímať ako dôsledok nedostatku rigoróznosti vo výskume. Odborníci ho funkčne využívajú (napríklad vďaka kombinácii dát z interview, dotazníkov a rolových hier sa darí odkrývať jav „prepínania kódov“ v interakciách, ako to ukazujú M. L. Locher a R. J. Watts 2008, s. 77 – 100; L. Mullany zasa konceptualizuje nezdvorilosť na materiáli záznamov z korporátnych pracovných porád pomocou konverzačnej analýzy a súčasne kritickéj analýzy diskurzu – Mullany 2008, s. 231 – 254).

To v mnohom koreluje s „panmetodológiou“ štylistiky slovanských krajín za také isté obdobie. Nie dávno zosnulý významný poľský štylistik S. Gajda daný kontext štylistických metodologických variácií usúvzťažňuje s otvaraním sa lingvistiky a jej vstupovaním do transdisciplinárnych skúmaní (najmä v prepojeniach s inými humanitnými či sociálnymi vedami, medzi nimi s antropológiou, sociológiou, psychológiou, pragmatikou, etnometodologickou konverzačnou analýzou, diskurznom analýzou, rétorikou atď.). Súčasnne ale upozorňuje na nedostatok integračných snáh spojený s odmietaním „veľkých teórií“ či s preferovaním metodologického pluralizmu (Gajda 2023, s. 13).

Táto integračná cesta odkazuje okrem iných na myšlienku filozofa G. Bachelarda o koherentnom pluralizme, t. j. o jednej vedúcej myšlienke, hoci rozštiepenej, a o hľadaní analógií a konvergencií rôznymi cestami.⁴ Súčasnne metodologické analógie medzi pragmatikou a štylistikou potvrdzujú nadčasovú platnosť aj storočných filozofických ideí G. Bachelarda. Vnímam to ako legitimizáciu metodologickej otvorenosti pri skúmaní podôb jazykového správania (so všetkými zvláštnosťami či anomáliami) aj v inkluzívnej štylistike.

2.1 Všeobecné stimuly

Dominantným priestorom inšpirácií pre inkluzívnu štylistiku je pre mňa pragmatika. Inšpiruje ma a priori výskumnými ambíciami v čase, keď slovenská štylistika (napríklad 70. rokov 20. storočia) dôsledne skúmala klasickú racionalitu systému jazyka, vymedzila invariantné fixné dištinkatívne znaky (aj) štylistických jednotiek (štylém, štýlov, štýlových vrstiev) či opozičné vzťahy medzi nimi. Zato pragmatika sa posunula od akontextových invariantných znakov napríklad štýlov k systémovo nevysvetľovaným (a systémom nevysvetliteľným) komunikačným variáciám. Slo-

⁴ Všeobecnejšie pri čítaní G. Bachelarda vnímam ako pozoruhodné, ako nezávisle od nazerania na prírodné, technické či humanitné a spoločenské vedy dospieva ku konštatovaniu, že nový duch vedy sa posúva od „vecizmu“ (*choisme*) ako skúmania statických vecí ku komplikovanému nazeraniu na „vzťah“ vecí či pojmov pluralitnými spôsobmi. Vrcholom vedeckého skúmania je podľa neho „diskurzívny racionalizmus“, reflektujúci svet ako dynamickú entitu, v ktorej sa veci a pojmy externalizujú do vonkajších *vzťahov a súvislostí*. Namiesto toho, čím vec *je*, si bachelardovská filozofia všima, čo daná vec *robí* – všeobecne sa teda pozornosť posúva od veci k energii, ktorá medzi vecami odkrýva nové emergentné súvislosti (Bachelard 2018).

venská štrukturalistická štylistika sa zastavila pri konštatovaní „príznačkovosti“ výrazov, respektíve F. Miko, vizionársky štrukturalistický štylistik, by hovoril o „výrazovosti“ (výrazovej nápadnosti) vyvolávajúcej zážitok.

Pragmatika sa nezastavila pred tým, že existujú aj z hľadiska sémantiky nezmyselné formulácie (výrazovo nápadné, príznačkové samostatné výrazy či širšie kontexty, prípadne ich ustálené modely, z rečníckeho pohľadu aj isté rečnícke figúry). Takou výzvou na odkrytie zmyslu používaných štylisticky „príznačkových“ modelov sa stali napríklad tautologické výpovede typu: *Rodič je rodič.*, či v konverzačnoanalytickom kontexte pri globálnej organizácii dialógu sa zasa pertraktoval významový potenciál mlčania. Pragmatika totiž v kontinuite so systémovým poznaním hľadá asociácie s podmienenosťou používaných foriem či štruktúr ukotvených v kontexte.⁵

Ba viac. Pragmatika vidí zmysel aj v nevyjadrených formách výpovedí či celých replík. Ak môže byť nevyjadrený syntaktický podmet „ja“ vo výpovedi *Sedím.*, či ak jestvuje nulová gramatická morféma v 3. osobe slovesa „spievať“ – *spieva* (integrujúca gramatické významy 3. osoby množného čísla v prítomnom čase), prečo by nemohol byť prítomný, hoci formálne nevyjadrený, význam v celej zamlčanej replike? Ak na otázku partnera v rozhovore, či prišiel na schôdzku neskoro, reagujeme mlčaním, v závislosti od kontextu môže byť v hre spektrum významov: umiernený súhlas so zdvorilým mlčaním, ale aj súhlas s výčitkou, alebo tiež rozpaky, neschopnosť slovne reagovať, neochota slovne reagovať...). Mimo kontextu sa tak núka dokonca výber zo širšieho spektra významov.

Pragmatika priniesla aj progres na ceste nastavovania štylistického uchopovania zaobchádzania s jazykovými aj nejazykovými aktivitami, vnorenými do interakčného kontextu. Osobitne sa k tomu zmieňuje nedávno J. Dolník, keď konštatuje, že „... štylistické znalosti sa ukladajú do pamäti ako súčasť pragmatických znalostí, týkajúcich sa sociálne relevantných spôsobov správania a konania v asociácii s typickými interakčnými kontextami. Štylistické znalosti sú komponentom komplexu takých pragmatických znalostí, čo sa najviditeľnejšie prejavuje, keď tým istým výrazom označujeme jazykový aj nejazykový spôsob aktivity, ako napr. zdvorilo ho osloviť – zdvorilo mu otvoriť dvere“ (Dolník 2024, s. 13). A samotné teoretické reflexie či interpretácie empirických dát v skúmaníach o (ne)zdvorilosti núkajú veľa poučení nielen súčasnej slovenskej štylistike.

⁵ Za týmito pragmatikou pertraktovanými ideami stojí nesporne myšlienkový odkaz filozofa L. Wittgensteina už spred vyše sto rokov o jazyku a zmysle jeho používania v obrazoch sveta v (jazykových) hrách (tak ako to formuluje už v jedinom za svojho života vydanom diele *Tractatus logico-philosophicus*.) Hovorí, že presné definície jednotlivých slov nemajú zmysel. Je to ich každodenné používanie a intuícia, ktoré dávajú slovám zmysel v kontexte jazykových hier. Jazyková hra je koncept, podľa ktorého má slovo alebo veta význam len v danom kontexte, v ktorom sú používané. Tiež dospel k pochopeniu (hoci až neskôr, ako vydal svoj traktát), že nie všetci ľudia rovnako poznajú svet (F. Miko by povedal, že nemajú rovnaký „skúsenostný komplex“), a teda nie všetci vidia rovnaký zmysel v obrazoch sveta. V tomto poznaní zasa pramení ďalšia jeho známa téza, že „limity môjho jazyka sú limity môjho sveta“.

2.2 Stimuly z teórií zdvorilosti

Problematika (ne)zdvorilosti je predmetom kontinuálnych skúmaní v lingvistickej pragmatike posledných päťdesiatich rokov. V zábere sú myšlienky počnúc úvahami E. Goffmanna o koncepte tváre z roku 1967 či klasická typológia aktov zdvorilosti Brownovej a Levinsona (1978, 1987) až po úvahy v špeciáli *Journal of Politeness research* z roku 2024, venovanom 20. výročiu časopisu. Spektrum publikácií za dané obdobie v mnohom napovedá o „panmetodológii“ jej skúmaní. V rámci nej sa typologické modelovanie zdvorilostných stratégií fixovaných v aktoch zdvorilosti posúva od dichotomického nazerania na statické prejavy zdvorilosti vs. nezdvorilosti (analogické k štrukturalistickej opozičnej metodológii v slovenskej štylistike 20. storočia) k modelovaniu dynamického jazykového správania na báze postmoderného (diskurzmi determinovaného) „trieštenia“ javov medzi zdvorilosťou a nezdvorilosťou na pozadí reflektovania diferencovaných sociokultúrnych kontextov a pri inkorporovaní rôznych interdisciplinárnych vplyvov s variabilnými metodológiami i dátami. (Raz ide o dáta s prevahou etnografickým spôsobom osobne získaných terénnych audionahrávok a videonahrávok, inokedy o dokumenty v podobe záznamov z televízie, na You Tube, či na iných sociálnych sieťach, prípadne zachytených na vlastnom či cudzom pracovisku: porov. Bousfield – Locher a kol. 2008).

Pragmatici/odborníci na skúmanie (ne)zdvorilosti sa tak rôznymi cestami dostávajú ku konštatovaniu existencie anomálií vybočujúcich zo škálovania prejavov (ne)zdvorilosti. Ilustračne stačí spomenúť ambivalentný fenomén *prílišnej zdvorilosti* (*over-politeness*). Ak napríklad na pracovnom pohovore uchádzač príliš často pritaká tomu, kto s ním vedie pohovor, jeho reakcia môže byť hodnotená ako neprimerane „úslužná“, neúprimná, teda vo všeobecnosti ako čosi negatívne. Pravda, v inom kontexte napríklad pri hyperbolizovaní hodnotení javov v každodennom živote, povedzme pri pochvale kulinárskeho výkonu (v ilustračnom výroku *To bolo famózne jedlo!*), ide o nesporne pozitívny a stimulatívny verdikt (Culpeper 2008, s. 24 – 28). Navodzovanie kooperatívnych reakcií zveličujúcou chválou napokon poznáme dodnes ako osvedčenú (ovplyvňovaciu) komerčnú stratégiu v reklamných textoch aj na Slovensku (príklad *Božská minerálka!*), alebo aj v každodennom živote (povedzme pri regulatívnom navodzovaní obrazu superlatívneho miesta, napríklad *famóznejšej reštaurácie*, kde človek nájde *nebíčko v papulke* a pod.).

V priebehu polstoročia sa v pragmatike (ne)zdvorilosti zrodilo niekoľko desiatok teoretických aj interpretačných prác v škále autorov, ktoré v reprezentatívnom zábere výstižne predstavuje vo fulltextovo dostupnej encyklopédii českej lingvistiky *Czechency* M. Nekula (2017). Český lingvista na pozadí konceptu zdvorilosti principiálne upozorňuje na podstatu javu tak, ako to vyskúmali ním citovaní odborníci. Nejde o špecifickú komunikačnú zručnosť ani o hodnotiaci akt, ale o komunikačnú interakčnú stratégiu.⁶

⁶ J. Culpeper to doslova vyjadruje ako vec „diskurzného zápasu“ (*discursive struggle*), pričom poukazuje na potrebu mikropřístupu, pri ktorom sa berú do úvahy stratégie konkrétnych účastníkov,

Výstižne poukazuje na peripetie medzi zdvorilosťou a nezdvorilosťou a na disproporcie medzi zámerom tvorcu a efektom zdvorilosti v očiach adresáta neprimeraných prejavov.⁷ Totiž, ako už bolo vyššie spomenuté v súvisi s prílišnou zdvorilosťou, (ne)zdvorilý efekt môže spôsobiť neprimerané vyjadrenie, akým je napríklad zámerne či nezámerne prehnaná, evidentne neprimeraná či neočakávaná formulácia, ktorá môže byť zo strany partnera interpretovaná ako ironická, výsmešná, sarkastická, teda ako konfrontačná. (Nekula 2017; pôvodne najmä séria štúdií skúmajúca nezdvorilosť v jazyku v práci editovanej D. Bousfieldom a M. A. Locherovou 2008).

Osobitným prípadom je akási „konsenzuálna“ a očakávateľná nezdvorilosť typická pre neformálnu komunikáciu blízkych ľudí v dlhodobom nekonfliktnom vzťahu. Je bežná aj na Slovensku, keď ide o isté „prekárane“ či (priateľskú) pseudodrsnosť – tak to poznáme z replík dôverných priateľov typu: *Sed' na riti a drž hubu a krok. – Až po Tebe, Ty hovado*. To, naopak, nepasuje ku kultúrnym normám ďalekého východu, kde sa hovoriaci štandardne prikláňa ku kultivovanému zdvorilému prejavu nezávisle od očakávania inferenčných preferencií adresáta (Pizziconi 2011).

To je jedna z nadčasových pragmatických výziev pre štylistiku. Jej vecou bola odjakživa otázka adekvátnosti/primeranosti vyjadrovania už od čias štrukturalistického pertraktovania predmetu ako otázky výberu adekvátnych jazykových prostriedkov do textu. Tak to pretrváva aj v kreovanej inkluzívnej (interakčnej) štylistike. K tomu, ako to v štandardnej situácii funguje, podáva vysvetlenie J. Dolník na pozadí vymedzenia zákona adekvátnej semiotickej orientácie, zákona dištinktívnej selekcie či zákona kontingentnosti bytia (Dolník 2024, s. 16).⁸ Pritom inkluzívna (interakčná) štylistika ráta aj s komplementárnym poznatkom o súvzťažnosti hrubosti a nezdvorilosti. Ako bolo naznačené v predošlom odseku, nie každá výpoveď či jej segment s výrazmi so silnejším expresívnym nábojom (teda s povrchovým príznamkom hrubosti až vulgárnosti) je vo svojej propozícii nezdvorilá. Inými slovami, nie

nie zdieľané konvencionalizované celospoločenské zdvorilostné stratégie v záujme komplexného odkrytia prejavov (ne)zdvorilosti (Culpeper 2008, s. 20).

⁷ V prehľade chýba zatiaľ spojenie aktérov do interakčného kontinua v podobe „vyjednávania“ efektov komunikátov, ktorému sa venujú zahraniční odborníci na zdvorilosť intenzívnejšie koncom druhého decénia tohto storočia (iste aj pod vplyvom diskurznoanalytických skúmaní). O tom bude viac nižšie.

⁸ Porovnajme výklad J. Dolníka: „Zákon semiotickej orientácie človeka určuje, že ľudská bytosť môže rozumieť svetu len jeho semiotizáciou, ktorou sa rozvíja jej orientačná schopnosť. Zákon dištinktívnosti vnímania podmieňuje základnú orientačnú schopnosť človeka – svet vnímať ako rozčlenený na segmenty s dištinktívnymi vlastnosťami. Zákon kontingentnosti bytia určuje, že ani správanie a konanie človeka nemôže byť nealternatívne, vždy sa realizuje v jednom z možných spôsobov. Tieto zákony splodili subjekt štýlu, ktorý prakticky ovládol zákon kontingentnosti bytia v oblasti správania a konania v sociálnom svete na základe toho, že v ňom dozrela schopnosť rozlišovať spôsoby správania a konania a mentálne s nimi zaobchádzať ako so znakmi, teda formami s asociovanými významami“ (Dolník 2024, s. 16).

každé hanlivé pomenovanie alebo napríklad aj suprasegmentálny prejav zvýšenej hlasitosti prejavu či použitie príznakovkej intonácie je prejavom nezdvorilosti ukotvenej v obsahovom základe prejavu.

Súvisí to s jestvovaním špecifických noriem (najmä kultúrnych a sociálnych – ako bolo ilustrované vyššie, hoci do úvahy treba brať aj osobné normy, ako aj idiolekt spoluaktéra, ktorý môže mať a priori hrubší slovník, prípadne treba rátať aj s kontextovými normami – teda konkrétnym textovým okolím, ktoré má nastavenú istú hladinu (ne)zdvorilosti a odklon od nej môže pôsobiť rušivo). Takýto prípad „nezdvorilej zdvorilosti“ môže byť tiež vecou umelej štylizácie formy umelého rituálu (aký možno očakávať aj v umeleckej fikcii), pravda, v takom prípade nejde o súčasť prirodzených stratégií napĺňania prirodzených komunikačných potrieb, ale o autor-skú štylizáciu.

Aspekty kontextovo ukotvenej a normami rámcovanej (ne)zdvorilosti núkajú takisto žiaduce stimuly pre adekvátnu štylistickú interpretáciu formálnych prejavov, ktoré opanovali nielen slovenskú verejnú komunikáciu 21. storočia (v masových médiách či na sociálnych sieťach). Už teraz jestvujú čiastkové zistenia o aspektoch antiinkluzívnosti (neinkluzívnosti), alebo aj kváziinkluzívnosti (strojenej, neúprimnej inkluzívnosti), ako to prezentuje vo svojich prácach M. Kazharnovich (Kazharnovich 2023, s. 212 – 254; Kazharnovich 2025, s. 600 – 618).

Osobitným prínosom do teórie (ne)zdvorilosti v tzv. „post-sekundárnom“ skúmaní popri kontextovo podmienených variáciách prejavov i ponad idiosynkratické individualizované odchýlky od známych komunikačných stratégií (ktoré komplikujú prediktabilitu, a teda aj modelovateľnosť (ne)zdvorilosti) je zohľadňovanie rituálov v prepojení so zdvorilosťou. Takto uchopuje problematiku D. Z. Kádár. V jeho ponímaní je rituál sociálna praktika, ktorou ľudia udržiavajú poriadok vecí v rôznych sociálnych štruktúrach počínajúc vzťahom jednotlivcov, cez skupiny po reprezentantov celej spoločnosti.

Aktér interakcie, ktorý je oprávnený vykonať rituál, oživuje svoj zvnútornený morálny poriadok, aby porovnal a/alebo vytvoril medziľudský vzťah medzi sebou a príjemcom (príjemcami) rituálu. Výkon rituálu je buď obnovujúcim/posilňujúcim sociálnym konaním, pomocou ktorého sa obnovuje morálny poriadok, alebo premieňajúcim spoločenským konaním, pomocou ktorého je morálny poriadok symbolicky narušený a pozmenený (Kádár 2017, s. 4). Metodologicky svoje skúmania ukotvuje v konverzačnej analýze, kde sleduje organizáciu interakcií. Polovica jeho monografie je pritom venovaná rituálom nastoľujúcim morálku a druhá polovica morálnej agresii. To do istej miery presahuje k ďalšej špeciálnej problematike zaoberajúcej sa nenávisťou rečou⁹

⁹ Ide o problematiku, ktorá nie je primárne predmetom lingvistických skúmaní, ale skôr je predmetom trestnoprávneho posudzovania extrémizmu ako prejavov etnickej, náboženskej, rasovej, rodovej neznášanlivosti či netolerance zdravotne znevýhodnených v rámci ľudskoprávnej agendy (nielen na Slovensku), pričom východiskové teoretické uvažovanie je primárne doménou filozofov. Podrobnejšie k problematike nenávisťného prejavu pozri napríklad na Slovensku Kuna (2020, s. 77 – 90); na podob-

alebo aj otázkami politickej korektnosti, ktorým na tomto mieste nebude venovaná pozornosť.¹⁰

Samotné prepojenie problematiky s morálkou je vyjadrením reálnych potrieb a záujmov jednotlivcov aj ľudstva ako celku. Z pozície filozofa V. Gluchmana vecou mravného snaženia a konania je humánnosť (teda cieľový atribút inkluzívnej demokratickej spoločnosti, na akú odkazujem na začiatku štúdie). Pritom V. Gluchman upozorňuje na to, že v závislosti od toho, ako sa ľudskému spoločenstvu darí uplatňovať princípy humánnosti a rešpektovať dôstojnosť človeka, možno uvažovať o zmysluplnej existencii ľudstva vôbec (Gluchman 2008, s. 21). Inkluzívna štylistika má za cieľ zohľadňovať morálny aspekt spôsobov vyjadrovania v centrálnych, väčšinových kontextoch v záujme smerovania k lingvoštylistickému navodzovaniu a podpore celospoločenskej morálnej synergie.

V najnovšom štádiu nazerania na pragmatické aspekty (ne)zdvorilosti v päťdesiatročnej kontinuite s naznačeným metodologickým aj obsahovým zveľaďovaním komplexu výskumných aktivít dôležitosť sa sústreďuje najmä na fungovanie sociálnych či komunikačných noriem v interakciách (najmä asymetrických interaktantov typu „učiteľ – žiak“, „lekár – pacient“, „nadriadený – podriadený“ atď.). Ako poznamenáva autorka M. Terkourafi, v interakcii si treba stále všímať jednak zámery interaktanta 1 a efekty vyvodzované interaktantom 2, ale aj samotný vzťah interaktantov. Predpokladom vyvodzovania zmyslu istého vyjadrovania, ako aj uchopovania emergentného „vyjednávania“ interakčných významov (smerujúcich k ich viac či menej emergentnej konsenzuálnej ratifikácii) sa tak stáva komunikačná kompetencia v interakcii so zohľadnením viacerých atribútov komunikácie (konkrétne nielen vec-

nosti a odlišnosti problematik (ne)zdvorilosti a nenávistných prejavov upozorňuje aj pragmatik J. Culpeper (2021, s. 4 – 11). Poukazuje na zásadnú odlišnosť v tom, že nezdvorilosť sa nespája s negatívnymi emóciami voči ľuďom s osobitou identitou v zmysle menšinovej inakosti, kým nenávistná reč je cieľavedome namierená na ľudí so špecifickou (skupinovou) identitou, často je motivovaná predsudkami a má za cieľ poškodzovať príslušníkov nenávidenej (sub)society. Naopak, (ne)zdvorilosť je sústredená na subjekt v istej sociálnej role (známy je pritom koncept ohrozovania jeho tváre) a sociálna identita je v tomto prípade irelevantná.

¹⁰ Vezmime si len na ilustráciu expolitika J. Slotu, ktorý v roku 2007 označil istého politika, zástupcu maďarskej komunity na Slovensku, za *pohrobka Horthyho Maďarska, chrapúňa, zvratok a zhnité lajno*, na čo prišla reakcia dotknutého politika, v ktorej zaznelo, že *Slota nemá IQ, preto je taký primitívny* (porov. <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/155166-csaky-slotu-nema-iq-preto-je-taky-primitivny/>). To zrejme bude mať iné miesto v potenciálnej interpretácii nenávistej reči v súčasnosti než napríklad iné konštatovanie v inom kontexte o približne 15 rokov neskôr, kde ide o „uznanlivú“ reč vtedajšieho ministra životného prostredia o predsedovi politickej strany Sme rodina ako o *bývalom mafiánovi, ktorý sa polepšil...* (porov. <https://dennikn.sk/2607208/vo-vlade-tak-na-polovicu-pribeh-koaliciono-angazmanu-borisa-kollara/>). Vzhľadom na inkluzívnoštylistické nazeranie pôjde o reflektovanie adekvátnosti primárnych spôsobov verbálneho správania, prípadne aj sekundárnych spôsobov správania pri nastavovaní remediálneho (kompenzačného) štylistického regulatívu nekonfliktného, inkluzívneho správania, resp. aj pri abstraktnom modelovaní kontingentných alternatív inkluzívneho (verbálno-neverbálneho) správania.

nej/obsahovej stránky, ale aj sebaaprezentácie aktérov a ich vzťahu) (porov. Terkourafi 2024, s. 111 – 134). Namiesto je napokon nadviazať na isté myšlienky o aspektoch komunikácie pre potreby inkluzívnej štylistiky.

3. ASPEKTY KOMUNIKÁCIE A INKLUZÍVNA ŠTYLISTIKA

V nedávnom prehľade aspektov a modelov komunikácie (Bočák 2022, s. 25 – 47) sa v sumári dopracúva autor ku konštatovaniu, že ide o dynamický akt založený na hľadaní istého významového prieniku komunikujúcich strán. Pritom v samostatnej kapitole venuje pozornosť špecifikácii významov užitočných pojmov, pričom diferencuje významy pojmu interakcia (ako sociálnovzťahový rámec) a komunikácia (ako sprostredkovanie tohto rámca zdieľaním významov).

Ak sa na vec bude nazerať z pozície komunikológa V. Flussera a jeho úvah z 80. rokov 20. storočia v prepojení s ideami o (humanizovanej) inkluzívnej komunikácii (Dolník 2021, s. 3 – 20), v myšlienkach V. Flussera spočíva „epicentrum“ humanizácie vo vzťahových poliach, kde sa rodí zmysel „intersubjektívnej tkaniny“ (podľa Ströhl 2016, s. 153), kde sa teda v dialógu prelínajú vzťahové línie viacerých „ja“. Ako poukazuje Ströhl, pre Flussera pritom nie je zaujímavý samotný subjekt (či objekt) komunikácie, na „ja“ nazerá ako na „uzol abstraktných vzťahov“ (podľa Ströhl 2016, s. 150). Rozhodujúci je dialóg či iné podoby interakcie (hra, rituál, prípadne aj jednosmerná kontemplácia či preklad) ako stratégie, ktoré napokon ústia do otázky o slobode a dodržovaní pravidiel. Autor ďalej píše: „Dialóg je jediným zdrojom informácie a nového významu. Dáta sa v ňom strácajú, lebo sú zmenené a vznikajú nové“ (Ströhl 2016, s. 162).

V nadväznosti na už prezentované idey o inkluzívnej komunikácii (Dolník 2021, s. 3 – 20) stručne pripomeniem podstatu viacstrannosti procesu interakcie, ktorá sa opiera o model komunikácie nemeckého psychológa F. Schulza von Thuna (2005). S touto ideou napokon korelujú aj myšlienky M. Terkourafiovej spomínané vyššie. V interpersonálnej komunikácii totiž nemožno redukovat' proces interakcie len na vecnovýznamovú zložku, hoci aj tá je relevantná. Na úrovni odovzdávania vecných informácií heterogénnym adresátom je dôležité vysporiadať sa s fenoménom zrozumiteľnosti prejavu (Orgoňová 2023, s. 509 – 520).

Popri tomto aspekte sa však podieľa na potenciálnej interakcii tvorcu prejavu a adresáta aj otázka sebaaprezentácie tvorcu, ako aj vzťah interaktantov. Pri sebaaprezentácii je optimálne smerovať k stratégiám komunikácie navodzujúcim rovnocennosť medzi aktérmi pri zachovaní sebarealizačnej slobody (ako opaku odcudzujúcej komunikácie). V reči pragmatikov ide pritom o zachovanie (pozitívnej aj negatívnej) tváre seba aj partnera. Pri štandardizovaní optimálnej vzťahovej línie komunikujúcich má ísť o dosahovanie spolupatričnosti (porozumenia a tolerance) rovnocenných a rovnoprávných ľudí, reprodukujúcich, zdokonaľujúcich či tvoriacich morálne vzory, normy a ideály. Tento aspekt komunikácie implikuje neutralizáciu sociálneho znevýhodňovania (Dolník 2021, s. 3 – 20).

V tomto zmysle sa uzatvára oblúk inšpirácií o podstate inkluzívnej štylistiky. V úvahách o Bachelardovej metodológii vyššie som sa pridŕžovala idey, že naprieč vednými odbormi (humanitnými aj nehumanitnými) sa pokročilo od „vecizmu“ (statického skúmania vecí) k skúmaniu procesov, ktoré tie „veci“ *robia*, pričom sa odkrývajú aj vzťahy medzi vecami. Je na prvý pohľad jasné, že toto nazeranie v plnej miere fungovalo už v štrukturalizme pri nazeraní na centrálny predmet štylistiky – štýl. Klasická definícia J. Mistríka hovorí, že ide o spôsob *výberu* jazykových prostriedkov do textu (porov. Mistrík 1997, s. 419). Rovnocenná procesuálna podstata je zachovaná pri nazeraní na (jazykový) štýl v roku 2024: „Spôsoby akýchkoľvek aktivít môžu byť zduchovnené ako štýly... Jazykový štýl je exemplár v univerze štýlov ako produktov interakčnej aktivity subjektov...“ (Dolník 2024, s. 8). Dnešné „ohmätávanie“ pojmu štýl v zmysle dynamickej inkluzívnej štylistiky tak dospieva do predstavy o inkluzívnom štýle ako spôsobe navodzovania komunikačných (interakčných) stratégií v duchu uplatňovania noriem rovnocenných, slobodných a súčasne rešpektujúcich občanov spoločnosti 21. storočia reflektujúcej idey humanity.

4. ZÁVER

V predstavenej štúdii som venovala pozornosť metodologickým aj teoretickým interdisciplinárnym stimulom k formovaniu teórie interakčnej inkluzívnej štylistiky. Ponad všetko dominuje naprieč vednými odbormi idea procesuálnosti (tu v interakcii), prípadne vzťahovosti (interaktantov). Inkluzívna štylistika je neoddeliteľne spojená s pragmatikou. V dobe, keď sa všeobecne (nielen) na Slovensku konštatuje nárast slovnej a skutkovej agresivity ľudí, pričom sa množia prejavy násilia aj medzi mládežou školopovinného veku, sa stáva regulatívom doby vytvorenie takej teórie štylistiky ako náuky o spôsoboch verbálno-neverbálnych interakcií, ktorá neutralizuje v medziľudskej komunikácii násilie a presadzuje normy humanizovanej komunikácie na báze rovnosti, slobody, plnohodnotnej sebarealizácie angažovaných ľudí v participatívnej spoločnosti.

Pragmatické koncepty smerujúce k vyjednávaniu a ratifikácii zmyslu verbálnych interakcií (v spontánnych či pripravených konverzáciách v inštitucionálnom či neinštitucionálnom prostredí) pri zachovaní tváre partnera (v zdvorilej komunikácii), ako aj stimuly z kontextovo podmienenej diskurznej analýzy sú vítanou oporou na ceste k novej interakčnej inkluzívnej štylistike. Tie idú ruka v ruku s komunikačnými teóriami tak, ako na ne odkazujem v poslednej časti štúdie.

Bibliografia

BACHELARD, Gaston (2018): *Nový vedecký duch a ďalšie eseje*. Preložil Jacques Joseph. Praha: Malvern. 768 s.

BOČÁK, Michal (2022): Komunikácia. In: D. Slančová a kol.: *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky I*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, s. 25 – 47.

BROWN, Penelope – LEVINSON, Stephen C. (1978; 1987): *Politeness. Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press. 345 s.

BOUSFIELD, Derek – LOCHER, Miriam A. (eds.) (2008): *Impoliteness in language. Language, power and social process*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter. 346 s.

CULPEPER, Jonathan (2008): Reflections on impoliteness, relational work and power. In: D. Bousfield – M. A. Locher (eds.): *Impoliteness in language. Language, power and social process*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, s. 17 – 44.

CULPEPER, Jonathan (2021): Impoliteness and hate speech: Compare and Contrast. In: *Journal of Pragmatics*, roč. 179, s. 4 – 11: Dostupné na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0378216621001569>.

DOLNÍK, Juraj (2021): Inkluzívna komunikácia. In: *Slovenská reč*, roč. 86, č. 1, s. 3 – 20.

DOLNÍK, Juraj (2024): K explanácii jazykového štýlu. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 75, č. 1, s. 5 – 18. DOI 10.2478/jazcas-2024-0025.

GAJDA, Stanislaw – KLUŠINA, Natalia – ICKOVIČ, Tatiana – TOŠOVIČ, Branko (eds.) (2023): *Stilistika slavjanskich stran na rubeže XX – XXI vekov*. Moskva: Flinta. 465 s.

GLUCHMAN, Vasil (2008): *Etika na Slovensku*. Bratislava: H&H. 184 s.

GOFFMANN, Erving (1967): *Interaction Rituals. Essays on face-to-face behaviour*. New York: Pantheon Books. 272 s.

KÁDÁR, Dániel Z. (2017): *Politeness, impoliteness and ritual. Maintaining the moral order in interpersonal interaction*. Cambridge University Press. 262 s.

KAZHARNOVICH, Maryna (2023): (Non)inclusiveness of media communication. In: J. Dolník – O. Orgoňová – A. Bohunická – M. Kazharnovich: *The use of language in the democratization process*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 212 – 254. Dostupné na: https://stella.uniba.sk/texty/FIF_DOBK_language_democratization_process.pdf.

KAZHARNOVICH, Maryna (2025): Kváziinkluzívne komunikačné správanie ako novodobý trend. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 76, č. 3, s. 600 – 618.

KUNA, Marián (2020): Kritika Brownovej koncepcie nenávisťného prejavu. In: *Filozofia*, roč. 75, č. 2, s. 77 – 90.

LOCHER, Miriam A. – WATTS, Richard J. (2008): Relational work and impoliteness. Negotiating norms of linguistic behaviour. In: D. Bousfield – M. A. Locher (eds.): *Impoliteness in language. Language, power and social process*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter. s. 77 – 100.

MISTRÍK, Jozef (1997): *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 600 s.

MULLANY, Louise (2008): „Stop hassling me!“ Impoliteness, power and gender identity in the professional workplace. In: D. Bousfield – M. A. Locher (eds.): *Impoliteness in Language. Language, power and social process*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter. s. 231 – 254.

NEKULA, Marek (2017): Zdvořilost. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/ZDVOŘILOST>. [cit.21-02-2025].

O'DRISCOLL, Jim – HAUGH, Michael (2024): 20 years (further) on: whither politeness studies now? Opening up the binaries. In: *Journal of Politeness Research*. roč. 20, č. 1 (Special Issue), s. i – v. Dostupné na: https://www.degruyter.com/journal/key/jplr/20/1/html?srsltid=AfmBOorUCBa_MVxCzXfKqtlZaCZ_pZv7IYtGN9er9TQprHVGyGYDOaQR.

ORGONOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena – KAZHARNOVICH, Maryna (2023): *Sociálna inklúzia a používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 208 s.

ORGONOVÁ, Oľga (2023): Koncept inkluzívneho komunikačného štýlu na ceste k inkluzívnej štylistike. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 74, č. 2, s. 509 – 520. DOI 10.2478/jazcas-2024-0007.

PIZZICONI, Barbara (2011): Honorifics: The cultural specificity of a universal mechanism in Japanese. In: D. Z. Kádár – S. Mills (eds.): *Politeness in East Asia*, s. 45 – 70. Dostupné na: 10.1017/CBO9780511977886.005.

SCHULZ VON THUN, Friedman (2005): *Jak spolu komunikujeme?* Preložil Róbert Gáfrik. Praha: Grada Publishing. 160 s.

STRÖHL, Andreas (2016): *Vilém Flusser (1920 – 1991). Fenomenologie komunikace*. Preložili Zuzana Jürgens a Jana Vazalová. Praha: Argo. 256 s.

TERKOURAFI, Marina (2024): Reconfiguring the strategic/non strategic binary in impoliteness research. In: *Journal of Politeness Research*, roč. 20, č. 1, s. 111 – 134.

WITTGENSTEIN, Ludwig (2003): *Tractatus logico-philosophicus*. Bratislava: Kalligram. 320 s.

ZOLLER, Michal (2024): K štylistike multimodálnej virtuálnej komunikácie. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 75, č. 1. s. 111 – 125. DOI 10.2478/jazcas-2024-0031.

ZOLLER, Michal (2025): Aspekty inklúzie v multimodálnej sociovedeckej komunikácii. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 76, č. 3, s. 619 – 635.